

κύματα ~ 12

ΗΜΙΜΑΘΕΙΑΣ ΕΓΚΩΜΙΟ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ

Ημιμάθειας εγκώμιο

Για μια καθολική ματιά
στον σύγχρονο κόσμο

Πρόλογος
Χαρίδημος Κ. Τσούκας

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη, σύμφωνα με τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975).

Το βιβλίο τυπώθηκε σε χαρτί
Ελεγχόμενης Καλλιέργειας Δέντρων (fsc)

1η έκδοση: Ιούνιος 2009

Γιώργος Παμπούκης, *Ημμάθειας εγκώμιο – Για μια
καθολική ματιά στον σύγχρονο κόσμο*

© 2009, Εκδόσεις Κριτική ΑΕ

Εκδόσεις Κριτική
Κεντρική διάθεση: Γκυλιφόρδου 3, 104 34 Αθήνα, τηλ.: 210 82 11 470
e-mail: biblia@kritiki.gr
www.kritiki.gr

ISBN 978-960-218-628-2

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ «Ημιμάθεια», καθολικότητα, νεότερικότητα, Χαρίδημος Κ. Τσούκας	13
--	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	27
-----------------------	----

ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΗΜΙΜΑΘΕΙΑ	35
---	----

Σε αναζήτηση «Τέλους» για τις σύγχρονες κοινωνίες: πρώτη φάση	35
--	----

Αυτόνομη κοινωνία και ορθή πληροφόρηση: μια εσωτερική σχέση	42
--	----

Ειδικοί και γενικά περιγράμματα: ο κοινωνικός ρόλος της ημιμάθειας	46
---	----

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Η ΓΝΩΣΗ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗ ΣΤΟ ΤΕΡΑΣΤΙΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ	53
--	----

Το γνωστικό πεδίο του αρχαίου κόσμου	53
---	----

Η κλασική περίοδος	57
---------------------------------	----

Η σύγχρονη γνώση	59
-------------------------------	----

Τα μεγάλα άλματα	61
-------------------------------	----

Και μερικά δυσνόητα	75
----------------------------------	----

Η ΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ: ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΛΑΤΦΟΡΜΑ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ	83
---	----

Και πρώτα το σύμπαν	83
----------------------------------	----

Το μυστήριο της ζωής	91
ΟΙ «ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ»	97
Από τα βάθη του χρόνου: η εμφάνιση της ζωής	99
<i>Η μακρά πορεία του ανθρώπου</i>	107
<i>Η πιο «καταραμένη» θεωρία της ιστορίας</i>	108
<i>Η μεγάλη παρεξήγηση: η τυχειότητα στη φύση</i>	111
<i>DNA και RNA</i>	117
<i>Η Θεωρία της Εξέλιξης αντέχει στην εξέλιξη;</i>	122
Η ανθρωπίνη μηχανή: η οπτική γωνία του βιολόγου	127
<i>Τι υπάρχει μέσα στο κεφάλι μας;</i>	129
<i>Δυσιστές εναντίον μονιστών</i>	132
<i>Η συνείδηση</i>	134
<i>Εγκέφαλος και τεχνολογία</i>	135
<i>Οι μεγάλες δυσκολίες: είναι, όμως, ανυπέροβλητες;</i>	138
Η ανθρωπίνη μηχανή: η οπτική γωνία του φιλοσόφου ..	144

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	155
Ο ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΣ ΨΥΧΙΣΜΟΣ	157
Η συμβολή του Φρόντ	158
Ο ψυχισμός στον σύγχρονο κόσμο	163
Ψυχισμός και κοινωνία	165
ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ	169
Οι απαρχές	169
Η εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα...	172
Πριν και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο	175
Η κατάσταση σήμερα	180
Προβλέψεις για το μέλλον;	189
Το πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα: μια διακήρυξη... ..	193

ΤΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	197
Τα πρώτα βασικά	197
Στα άδυτα του νομισματικού συστήματος	201
Η ειδική περίπτωση των ΗΠΑ	204
<i>Η μετάβαση στον «νέο καπιταλισμό»</i>	204
<i>Έγκλημα (ενόχων) και τιμωρία (αθώων)...</i>	214
Η επέκταση στον υπόλοιπο κόσμο	224
Μια άλλη οπτική γωνία	230
Σε αναζήτηση του Τρίτου δρόμου	234
Και, όμως, είναι δυνατόν...	239
Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: ΕΥΛΟΓΙΑ Ή ΚΑΤΑΡΑ;	242
Τι ακριβώς είναι;	242
<i>Τα θετικά και τα αρνητικά</i>	245
Η ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ	257
Ένας απίστευτος όγκος	263
Αποχαιρετισμός στην ιδιωτική ζωή...	265
ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΠΛΑΝΗΤΗΣ	273
Άνθρωπος και φύση: μια μεταβαλλόμενη σχέση	273
<i>Περιβάλλον και φιλοσοφική σκέψη</i>	280
<i>Πού βρίσκονται σήμερα τα πράγματα;</i>	285
<i>Κιότο και Μπαλί</i>	291
<i>Ενέργεια και ρύπανση</i>	299
<i>Ο αγώνας που άρχισε</i>	304
<i>Η κατάσταση στις ΗΠΑ</i>	316
Μια πονεμένη ιστορία: ο Έλληνας και το περιβάλλον...	321
<i>Οι περιπέτειες ενός αξιωματούχου</i>	322
<i>Κι άλλα ανεξήγητα</i>	329
<i>Ιστορικό ενός βιασμού...</i>	333

<i>Το κνηνημένο καγκουρό</i>	342
<i>Έργα και ημέρες ενός υπουργού</i>	346
<i>Γιατί, άραγε;</i>	357

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΤΟ ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΟ

Η ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	365
Οι δύο δρόμοι	365
Ο προϊστορικός μονοθεϊσμός και οι διάφοροι πολυθεϊσμοί	368
Ο ιστορικός μονοθεϊσμός	372
Η κριτική έρευνα και η επαναγραφή της ιστορίας	373
Κριτική προσέγγιση μερικών «ογκόλιθων» των Γραφών	388
Θρησκευτικότητα και κληρονομικότητα	393
Απόπειρα ανακεφαλαίωσης	397
Μια προσωπική άποψη για την Ανώτερη Δύναμη	399
ΤΟ ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΟ ΣΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ	407
Η θρησκευτικότητα στον σύγχρονο κόσμο: αριθμητικές και γεωγραφικές κατανομές	408
<i>Μια πλανητική ματιά</i>	408
<i>Η ιδιάζουσα περίπτωση της Γηραιάς ηπείρου</i>	411
Οι θρησκείες κατά κατηγορία	415
<i>Ο Καθολικισμός</i>	415
<i>Η Ορθοδοξία</i>	417
<i>Ο ιστορικός Προτεσταντισμός</i>	420
<i>Ο Βουδισμός</i>	423
<i>Ο Εβραϊσμός</i>	426
<i>Το Ισλάμ</i>	432
Η ιστορία μιας τερατογένεσης	441
<i>Η παγκόσμια επέκταση</i>	451
<i>Τα κίνητρα και τα αίτια</i>	454

**ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΚΕΨΗ**

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΓΝΩΣΗ: ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ	
ΣΤΗ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ	461
Η πορεία της κλασικής φιλοσοφικής σκέψης	461
Για τη Θεωρία της Γνώσης	466
<i>Ο Πόπερ και η Θεωρία της Γνώσης</i>	469
Ένα νέο είδος γνωστικού φιλοσόφου	475
ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ: Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ	
ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ	479
Μικρό ιστορικό	479
Για τη μέτρηση της ευτυχίας	485
Ευτυχία και «έσω άνθρωπος»	492
<i>Χρήμα, πλούτος, ανία, ανταγωνιστικότητα</i> <i>και ψυχισμός...</i>	495
ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΤΑΞΙΔΙΟΥ ΜΑΣ:	
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΣΤΑΧΥΟΛΟΓΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΒΕΒΑΙΑ	
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ... ..	504
Και πάλι το αναζητούμενο «Τέλος»: δεύτερη φάση	504
<i>Το «Τέλος» σε πρακτική μορφή «do it yourself»...</i>	505
Το τελευταίο καταφύγιο: και πάλι η φιλοσοφική	
σκέψη...	509
<i>Οι ιδιαιτερότητες της εποχής μας: οι μεγάλοι κίνδυνοι</i> ...	509
<i>Και οι αισιόδοξοι: υπάρχει λοιπόν ελπίδα;</i>	512
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	519

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Ημιμάθεια», καθολικότητα, νεοτερικότητα

Χαρίδημος Κ. Τσούκας^(*)

Στην περίφημη διάλεξή του το 1959 για τις «δύο κουλτούρες», ο βρετανός διανοούμενος Σ. Π. Σνόου¹ επέκρινε το διχασμό του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος και της διανοητικής ζωής γενικότερα, μεταξύ των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών από τη μια μεριά και των θετικών επιστημών από την άλλη. Για τον Σνόου αυτός ο διχασμός είναι επιβλαβής και ανεπίτρεπτος. Οι θετικές επιστήμες αποτελούν μέρος της κοινής κουλτούρας μέσα στην οποία ζει ο σύγχρονος άνθρωπος. Όποιος αγνοεί το πρώτο θερμοδυναμικό αξίωμα ή τη θεωρία της εξέλιξης δεν είναι λιγότερο ακαλλιέργητος από εκείνον που δεν έχει διαβάσει Σαίξπηρ ή Σοφοκλή. Ο σύγχρονος κόσμος είναι αδιανόητος δίχως τις μεγάλες επιστημονικές εξελίξεις και τα συνακόλουθα τεχνολογικά επιτεύγματα.

Το εξαίρετο βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας αποσκοπεί να ξεπεράσει το διαχωρισμό ανθρωπιστικών-κοινωνικών σπουδών και θετικών επιστημών: πραγματεύεται ένα

(*) Ο Χαρίδημος Κ. Τσούκας (htsoukas@alba.edu.gr) είναι καθηγητής Οργανωσιακής Θεωρίας στο ALBA Graduate Business School (στην ερευνητική θέση «Γεώργιος Δ. Μαύρος») και στο University of Warwick.

ευρύ φάσμα θεμάτων και εκλαϊκεύει δυσνόητες επιστημονικές έννοιες, εντάσσοντάς τες στα σύγχρονα συμφραζόμενα. Θέματα που αφορούν στο περιβάλλον, στη φυσική, στη βιολογία, σε τεχνολογικά επιτεύγματα, στην οικονομία, στα πολιτικά συστήματα, στη φιλοσοφία, ακόμη και στη θρησκεία βρίσκουν τη θέση τους στη γλαφυρή αφήγηση του Γιώργου Παμπούκη. Διαβάζοντάς το νιώθει κανείς ότι μαθαίνει, ότι οτιδήποτε γίνεται στον κόσμο τον αφορά, ότι εξάπτεται η επιθυμία του να συνεχίσει το διανοητικό ταξίδι μόνος του στο διηνεκές.

Δύο λέξεις στον τίτλο και τον υπότιτλο αυτού του θαυμάσιου βιβλίου ξεχωρίζουν: «ημιμάθεια» και «καθολικότητα» («καθολική ματιά» για την ακρίβεια). Στα συμφραζόμενα του βιβλίου καθεμία τους είναι κατανοητή σε συνάφεια με την άλλη. Η ημιμάθεια καθίσταται αξιέπαινη μόνο όταν ο φορέας της τείνει προς την καθολικότητα· η καθολικότητα καθίσταται ασυμπτωτικά προσιτή μόνο όταν συνοδεύεται, αναγκαστικά, από ημιμάθεια. Ας τα ξεκαθαρίσουμε όμως αυτά για να αποφευχθούν παρεξηγήσεις.

Στην κουλτούρα μας η ημιμάθεια είναι επιλήψιμη. Ο ημιμαθής όχι μόνο δεν ξέρει κάτι καλά, αλλά –κι αυτό είναι χειρότερο– αυτά τα λίγα που ξέρει τα θεωρεί ακλόνητες αλήθειες, τις οποίες προβάλλει με βεβαιότητα. Η περιορισμένη γνωστική βάση που κατέχει του δημιουργεί την ψευδαίσθηση της βέβαιης γνώσης. Οι ημιμαθείς, λέμε, είναι πιο επικίνδυνοι από τους αμαθείς και, σε γενικές γραμμές, δεν έχουμε άδικο. Οι ημιμαθείς νομίζουν ότι ξέρουν ή παριστάνουν ότι ξέρουν, ενώ, στην πραγματικότητα, δεν ξέρουν. Οι λαϊκιστές πολιτικοί συγκαταλέγονται στους πιο προβεβλημένους ημιμαθείς. Ιδού, π.χ., τι είπε στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου στην Αμερική η υποψήφια αντιπρόεδρος του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος κυρία Σάρα Πέιλιν:

«Θα έχετε ακούσει για μερικά από αυτά τα αγαπημένα προγράμματα· δεν παράγουν και πολύ νόημα και μερικές φορές δολάρια πάνε σε προγράμματα που έχουν λίγο ή καθόλου να κάνουν με το δημόσιο καλό. Πράγματα όπως η έρευνα για τις μύγες των φρούτων στο Παρίσι της Γαλλίας. Δεν σας δουλεύω».² Όταν η ημιμάθεια συνοδεύεται με την υπόρρητη ξеноφοβία και το δογματισμό, παράγεται ένα εκρηκτικό μείγμα. Πόσο ευτυχείς πρέπει να νιώθουν οι μορφωμένοι Αμερικανοί που δεν εξελέγη η κυρία Πείλιν!

Ο Γιώργος Παμπούκης με μια ελαφρώς περιπαικτική και αρκετά μετριόφρονα διάθεση προσεγγίζει την «ημιμάθεια» διαφορετικά. Η «ημιμάθεια» στο παρόν βιβλίο θεωρείται αναπόφευκτη· η αναζήτησή της εγκωμιάζεται. Γιατί; Διότι, πολύ απλά, η «ημιμάθεια» συνιστά την οντολογικά αναπόφευκτη γνωστική κατάσταση του σύγχρονου ανθρώπου. Δεν ήταν πάντοτε έτσι.³ Στις προ-νεοτερικές κοινωνίες η γνώση είναι τοπική και ενσωματωμένη σε παραδόσεις, έθιμα και κοινωνικές πρακτικές. Η γνώση είναι στενά συνυφασμένη με τον κοινωνικό ιστό, δεν έχει αυτονομηθεί και, κατά συνέπεια, δεν έχει αναπτυχθεί με γοργούς ρυθμούς. Οι κοινωνίες λειτουργούν δίχως «ειδικούς» με τη σημερινή έννοια. Βεβαίως, πάντοτε υπάρχει κατανομή της εργασίας και ο αγρότης της αρχαίας Μεσογαίας, π.χ., δεν γνωρίζει απαραίτητα τις τεχνικές κατασκευής της Ακρόπολης, αλλά η εξειδικευμένη γνώση είναι περιορισμένη. Οι αρχαίοι Αθηναίοι δεν οργάνωναν την εκπαίδευση των νέων ή τη θεραπεία των ασθενών με βάση επιστημονικές θεωρίες ούτε η εξειδικευμένη, κωδικοποιημένη γνώση ήταν συντελεστής της οικονομικής διαδικασίας. Η καθολικότητα των ενδιαφερόντων των αρχαίων φιλοσόφων δεν είναι άσχετη με το γνωστικό καθεστώς στο οποίο ζούσαν. Είναι πιο εύκολο να ξέρεις πολλά από λίγους τομείς.

Αντίθετα, οι νεοτερικές κοινωνίες είναι εγγενώς κοινωνίες γνώσης.⁴ Από τον 18ο αιώνα και μετά, η εκβιομηχάνιση, η εμφάνιση του έθνους-κράτους και η έκρηξη της τεχνολογίας διαμόρφωσαν κοινωνίες στις οποίες συστατικό στοιχείο της λειτουργίας τους αποτελεί η εξειδικευμένη επιστημονική γνώση. Οι νεοτερικές κοινωνίες απαρτίζονται σε μεγάλο βαθμό από αυτό που ο βρετανός κοινωνιολόγος Άντονι Γκίντενς⁵ αποκαλεί «έμπειρα συστήματα», δηλαδή συστήματα εξειδικευμένης, κωδικοποιημένης γνώσης, η οποία παράγεται και ελέγχεται από ειδικούς. Δεν είναι δύσκολο να σκεφτούμε παραδείγματα. Ρίξτε μια ματιά γύρω σας. Τι ξέρετε για τη λειτουργία του ασανσέρ της πολυκατοικίας σας; Για τον καρκίνο; Για τα εμβόλια των παιδιών σας; Για τη διαδικασία παραγωγής ενός χάμπουργκερ; Για τη λειτουργία ενός αεροπλάνου; Για τις θεωρίες μάθησης πάνω στις οποίες στηρίζονται τα προγράμματα διδασκαλίας στα σχολεία; Για τα δομημένα ομόλογα; Αν δεν είστε ειδικός σε καθένα από αυτά τα θέματα, το πιθανότερο είναι ότι ξέρετε λίγα.

Η εξειδικευμένη, κωδικοποιημένη γνώση έχει αποσπασθεί από τον κοινωνικό ιστό· είναι πλέον αφηρημένη και σχετικά αυτόνομη. Ως εκ τούτου, η ανάπτυξη της τροφοδοτείται όχι μόνο από κοινωνικές ανάγκες αλλά, κυρίως, από την εσωτερική λογική της γνώσης: την περαιτέρω ανάπτυξη της μέσω της κριτικής. Η εξειδικευμένη γνώση αυτοτροφοδοτείται και διαρκώς ανασχηματίζεται, γι' αυτό και η μεγέθυνσή της είναι τόσο αλματώδης. Η γνωστική ανάπτυξη φέρνει κατ' ανάγκη εξειδίκευση. Γνωρίζουμε πολλά για πολλά επιμέρους.

Σε ένα τέτοιο σύνθετο γνωστικό καθεστώς η ημιμάθεια είναι αναπόφευκτη. Αν είμαι καρδιολόγος, ξέρω πολλά πράγματα για το αντικείμενό μου, αλλά λιγότερα για τη λει-

τουργία των πνευμόνων από τον πνευμονολόγο, και πάρα πολύ λιγότερα από τον πολιτικό μηχανικό για τη στατικότητα των κτιρίων, από τον οικολόγο για τα οικοσυστήματα του πλανήτη, κι από τον οικονομολόγο για τη λειτουργία των χρηματαγορών. Συγχρόνως, όμως, ως μορφωμένος νεότερος άνθρωπος, μαθαίνω καινούργια πράγματα κάθε φορά που ανοίγω την τηλεόραση, σερφάρω στο διαδίκτυο ή διαβάζω εφημερίδα: για τη γρίπη των χοίρων, για την πρωτοφανή οικονομική κρίση, για το λιώσιμο των πάγων στην αρκτική ζώνη, για τα τελευταία φιλόδοξα πειράματα των φυσικών στο CERN.

Πώς αξιολογώ αυτά που μαθαίνω; Οι πληροφορίες με τις οποίες βομβαρδίζομαι δεν είναι χρήσιμες αν δεν ξέρω πώς, σε γενικές γραμμές, να τις αξιολογήσω, να τις εντάξω σε ένα πλαίσιο. Εδώ είναι που χρειάζεται η ευφυής ημιμάθεια. Μπορώ να επιλέξω να μην ενδιαφέρομαι για θέματα πέραν της ειδικότητάς μου. Λίγο δύσκολο όμως. Ως νεότερος άνθρωπος διαθέτω περιέργεια και κατακλύζομαι από πληροφορίες έτσι κι αλλιώς, οπότε χρειάζομαι αυτό που ο Παμπούκης προσφυώς ονομάζει «περιγράμματα γνώσης» – ένα βασικό λεξιλόγιο, κάποιες θεμελιώδεις έννοιες, μια γενική προβληματική η οποία θα μου επιτρέπει, αν όχι να παρακολουθώ εξελίξεις σε γνωστικούς τομείς που δεν γνωρίζω, τουλάχιστον να έχω μια αίσθηση πού πάνε τα πράγματα, να μπορώ να παρακολουθώ δίχως μεγάλη δυσφορία τον δημόσιο διάλογο των ειδικών.

Ο Παμπούκης εγκωμιάζει την ημιμάθεια ως την εγγενώς ατελή επιδίωξη καθολικής γνώσης. Αυτό που καθιστά την ημιμάθεια ελκυστική είναι η ασυμπτωτική κίνηση προς την καθολικότητα. Κανείς δεν μπορεί να είναι ειδικός σε πολλούς τομείς, αλλά όλοι υποχρεωτικά ζούμε σε έναν βαθιά αλληλένδετο κόσμο. Οντολογικά, είμαστε κατ' ανάγκη κα-

θολικά όντα: διαθέτουμε σώμα, νόηση και συναισθήματα: είμαστε κοινωνικά - πολιτισμικά όντα με πολλαπλές ταυτότητες· και είμαστε υλικά μέλη του ανθρώπινου βιολογικού είδους. Δεν υπάρχει περιοχή του επιστητού που να μη μας αγγίζει, γι' αυτό και ο Σνόου επέκρινε την αποστροφή των μορφωμένων της εποχής του προς τις θετικές επιστήμες. Επιστημολογικά, η γνώση μας είναι εγγενώς ατελής και πεπερασμένη. Ο άνθρωπος που συνειδητοποιεί την οντολογική του καθολικότητα κι έχει επίγνωση της επιστημολογικής του περατότητας προσπαθεί διαρκώς να διευρύνει το γνωστικό του πεδίο, γνωρίζοντας ότι η προσπάθεια αυτή δεν τερματίζεται ποτέ, ότι είναι καταδικασμένος να παραμείνει εσαεί «ημιμαθής». Μια τέτοια αντίληψη της γνώσης είναι δυναμική: αντιλαμβάνεται τη γνώση όχι ως ένα αντικείμενο που μπορεί κανείς να κατέχει, αλλά ως μια διαδικασία μάθησης και εξερεύνησης που αναγκαστικά μας υπερβαίνει. Είμαστε μέσα στη γνώση, δεν την εποπτεύουμε απέξω. Έχουμε επίγνωση της καθολικότητάς μας και γνωρίζουμε ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε επαρκώς. Μπορούμε όμως να γνωρίζουμε περισσότερα.

Σε μια δημοκρατία η επιδίωξη της ευφυούς ημιμάθειας είναι σημαντική, διότι στη δημοκρατία, όλοι, ανεξάρτητα από το βαθμό μόρφωσης, έχουμε λόγο για τη διακυβέρνηση της «πόλεως». Η εκλεπτυσμένη λειτουργία της δημοκρατίας στηρίζεται στην έλλογη γνώση των πολιτών. Όσο πιο πολύ γνωρίζουμε, για όσο πιο πολλά θέματα, τόσο περισσότερο μπορούμε να δαμορφώσουμε συνειδητά τον κοινό μας βίο. Αυτός είναι ένας ακόμα λόγος για τον οποίο «ημιμάθεια» και καθολικότητα πάνε μαζί στις πολύπλοκες νεότερες κοινωνίες: η δημοκρατία προϋποθέτει καθολικούς πολίτες, ικανούς να (δια)βουλευόνται. Οι πολίτες όμως δεν μπορούν να είναι ειδικοί σε όλα τα θέματα για τα οποία απαιτείται η

γνώμη τους. Είναι κατ' ανάγκην ημιμαθείς.⁶ Η ενεργός συμμετοχή μας στη δημοκρατική διαδικασία προϋποθέτει ότι γνωρίζουμε (τουλάχιστον) λίγα για πολλά.

Η δημοκρατία, όπως έλεγε ο αείμνηστος Κορνήλιος Καστοριάδης,⁷ είναι το καλύτερο καθεστώς για τη διαχείριση της συλλογικής μας αβεβαιότητας. Χειριζόμαστε έλλογα τη συλλογική μας αβεβαιότητα στο μέτρο που γνωρίζουμε τουλάχιστον τόσα όσα θα μας επιτρέψουν τη συμμετοχή μας στη δημοκρατική διαβούλευση. Δεν χρειάζεται να είσαι παιδίατρος ή γυναικολόγος προκειμένου να έχεις άποψη για τις αμβλώσεις, ούτε περιβαλλοντολόγος μηχανικός για να έχεις άποψη για το αν είναι σωστό να γίνει βιομηχανική εκμετάλλευση των κοιτασμάτων υδρογονανθράκων της Αρκτηκής ή ένας Χώρος Υγειονομικής Ταφής Απορριμμάτων στην περιοχή σου. Αν δεν διαθέτεις όμως την κατάλληλη διανοητική σκευή για να μπορείς να παρακολουθήσεις τις σχετικές συζητήσεις, οι αποφάσεις θα ληφθούν ερήμην σου. Λίγη γνώση είναι προτιμότερη από καθόλου γνώση.

Για τον Γιώργο Παμπούκη η ευφυής ημιμάθεια είναι ένα διαρκές ατομικό και πολιτικό πρόταγμα. Μόνο ο άνθρωπος που πασχίζει να γνωρίζει, οσοδήποτε ατελώς, μπορεί να μετέχει ενεργά στη θέσμιση της κοινωνίας. Εμπνεόμενος από τον Κορνήλιο Καστοριάδη, του οποίου η ευρυμάθεια υπήρξε τόσο δυσθεώρητη όσο και δυσεύρετη, ο Παμπούκης θεωρεί ότι η «αυτόνομη κοινωνία» –η κοινωνία της ρητής αυτοθέσμησης– δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο στο μέτρο που θα υπάρξουν σκεπτόμενοι πολίτες, οι οποίοι επιζητούν να μαθαίνουν, πασχίζουν να διαηγάζουν τον εαυτό τους και τον κόσμο τους. Όπως το θέτει ο Παμπούκης: «Αυτό που αρχίζουμε να συνειδητοποιούμε είναι ότι για να μπορέσει κάποτε ο πολίτης να αρχίσει να ασκεί την κρίση του ως ενεργό μέλος της κοινωνίας, προκειμένου να βοηθήσει στην

πορεία της προς τον επιθυμητό στόχο της “αυτονομίας”, πρέπει να αποκτήσει μια εξοικείωση με τα ουσιαστικά εκείνα “περιγράμματα γνώσης”, τα οποία είναι αναγκαία για να κατανοήσει και τις όποιες κοινωνικές επιπτώσεις που όλα αυτά μπορούν να έχουν στη ζωή του. Αυτό, μάλιστα, ο ενεργός πολίτης μπορεί να το πετύχει χωρίς κανένα απολύτως σύμπλεγμα κατωτερότητας έναντι των “ειδικών”».

Θα πρόσθετε κανείς στο συλλογισμό αυτόν ότι η βαθιά γνώση των «ειδικών» είναι βαθιά ελλιπής και, ενίοτε, δύναμει επικίνδυνη, στο μέτρο που χάνει την εποπτεία του όλου και δεν διερωτάται για τις προϋποθέσεις και συνεπαγωγές της. Ο διακεκριμένος γάλλος κοινωνιολόγος και στοχαστής της πολύπλοκης σκέψης Εντγκάρ Μορέν περιγράφει τις επιστημολογικές παρενέργειες της εξειδικευμένης γνώσης ως εξής: «Η εξειδικευμένη γνώση είναι ένα ιδιαίτερο είδος αφαιρέσης. Η εξειδίκευση “αφαιρεί”, δηλαδή βγάδι ένα αντικείμενο από το πλαίσιο και το σύνολό του, απορρίπτει τους δεσμούς και τις αλληλεπικοινωνίες με το περιβάλλον του, το εισαγάγει μέσα σε ένα αφηρημένο σημασιολογικό πλαίσιο –αυτό του απομονωμένου επιστημονικού κλάδου–, του οποίου τα σύνορα καταστρέφουν αυθαίρετα τη συστημικότητα (τη σχέση του μέρους με το όλον) και τον πολυδιάστατο χαρακτήρα των φαινομένων».⁸

Η υπερεξειδίκευση είναι μια μορφή τύφλωσης, οδηγεί στην αυτοαναφορά, στην αδυναμία να δει κανείς τον κόσμο με γυαλιά άλλα από αυτά που του παρέχουν τα γνωστικά φίλτρα που χρησιμοποιεί. Η τεχνικοποίηση της χρηματοοικονομικής γνώσης, λ.χ., οδήγησε στη δημιουργία τόσο πολύπλοκων χρηματοοικονομικών προϊόντων, τα οποία σχεδόν απέκτησαν ζωή από μόνα τους, εις βάρος ευρύτερων επιχειρηματικών κριτηρίων, όπως είναι η λελογισμένη ανάληψη κινδύνων.⁹ Όσο πιο τεχνική καθίσταται η γνώση, τόσο πε-